

С 1783 г. И. Рау являлся также пастором Altstädter Kirche в Эрлангене. Преподавательскую деятельность он совмещал и с административными обязанностями. Четыре раза его переизбирали на должность проректора университета. В июле 1807 г. Иоганн Вильгельм Рау скончался в возрасте 62 лет. В семье осталось пятеро детей, младшим из которых был Карл. Когда умер отец, ему было всего 5 лет. Однако образ отца — успешного, разносторонне образованного и воплощавшего в своей насыщенной деятельности идеалы эпохи Просвещения — навсегда стал служить ориентиром в жизни самого Карла Рау.

1. Рау К. Основные начала финансовой науки: Том I / Карл Генрих Рау. — М. : Книга по Требованию, 2012. — 322 с.
2. Страхов Н. Н. Исторические взгляды Г. Рюккерта и Н. Я. Данилевского / Н. Н. Страхов // Русский вестник. — 1994. — Т. 234. — Октябрь. — С. 154–183.
3. Haupt G. Karl Heinrich Rau / Gabriele Haupt. — Heidelberg, 2004. — 186 S.
4. Sinewe K. Karl Heinrich Rau / Klaus Sinewe. — Erlangen-Nürnberg, 1965. — 246 S.

Сулима В. А.

Варязьке питанню в історичній науці

«Варязьке питанню», «норманська теорія» вже на протязі кількох століть — в центрі суперечок вчених та не тільки їх. Однозначного їх визначення бути не може тому, що ці поняття відносяться не тільки до сфери чистої науки, а й густо замішані на політиці, емоціях та хибному патріотизмі.

У XVIII ст. в часи біронівщини в Петербурзькій академії наук в спільноті запрошених німецьких вчених Г. Міллера, З. Байєра та А. Шлецера народилась ідея запозичення державності слов'янами у північногерманських племен. З цього приводу М. А. Алпатов вважав, що тіні Рюрика та

Карла XII літали над тими, хто творив цю теорію, яка наносила удар по російських амбіціях з історичного флангу. Це був ідейний реванш за Полтаву. Покрите пилом віків, стародавнє слово про варягів набуло нового життя, стало гострим сучасним сюжетом. Відповідно, варязьке питання виникло не в Києві в літописні часи, а в Петербурзі XVIII ст., насамперед, в сфері політики [1].

Фактично мова йшла про новий напрямок в історіографії, прихильники якого вважали норманів (варягів) засновниками Київської держави. На опубліковані норманістами матеріали в 1749 р. миттєво зреагували деякі російські вчені на чолі з М. В. Ломоносовим — саме тоді і почалась дискусія по норманській проблемі, але антинорманісти не могли заперечити дану теорію тому, що визнавали достовірність літописного оповідання і сперечались лише про етнічну належність слов'ян.

Підхід до даного питання живився двома тенденціями. Одну з них можна назвати «російською». За нею стояла схильність до національного самоутвердження, відстоювання національної самосвідомості, визнання самотності русько-слов'янської культури, заперечення всякого роду іноземних впливів [4, с. 7]. Тенденція цілком зрозуміла, якщо йти за течією російської суспільної думки, в історії Східних слов'ян зовсім не нова, а в деяких проявах існуюча і сьогодні. Друга тенденція — «скандинавська» — заснована на романтичній ідеалізації вікінгів та їх епохи, «золотого періоду» скандинавської історії [2, с. 6]. Ця тенденція особливо яскраво проявилась в другій половині XIX ст., коли вікінги зображувались як безстрашні воїни, досвідчені мореплавці і ремісники, торговці і колоністи, засновники міст і держав, князі і доручені особи, охоронці візантійських імператорів, носії усього прогресивного.

В наш час перспективи поповнення писемних джерел дуже незначні, тоді як археологія кожні 30 років буквально вдвічі збільшує кількість своїх джерел. Можливо, саме через це варязьке питання все більшою мірою стає предметом ведення археології. Саме за археологічними даними природно визначати час появи скандинавських старожитностей у Східній Європі та, відповідно, перших контактів норманів зі слов'янами; сфери соціально-економічної діяльності, в яких проявились стосунки цих народів; внесок норманів в матеріальну культуру Східної Європи в IX–XI ст. Всі ці проблеми і були підняті під час вищезазначеної дискусії в грудні 1965 року, але конструктивні пропозиції, висновки і перспективи зустрічі були опубліковані лише в 1970 р. в збірнику праць Ленінградського відділення Інституту історії СРСР у вигляді об'ємної програмної статті Л. С. Клейна, В. А. Назаренко та Г. С. Лебедева «Норманские древности Киевской Руси на современном этапе археологического изучения». Вчені детально висвітлили характер норманських старожитностей на давньоруській території, виробили суворо наукову і логічно послідовну методику визначення етнічної належності археологічних матеріалів і прийняли стратегію їх дослідження на найближчі 20 років. Реалізацію цих завдань взяли на себе учасники Варязького проблемного семінару, який почав діяти з 1964 р. на історичному факультеті Ленінградського державного університету в складі В. П. Петренко, В. А. Булкіна, Ю. Ю. Піотровського, В. А. Назаренко та А. А. Пескова, а з 1965 р. — і Л. С. Клейна. З 1970 р. склад учасників семінару доповнили молоді археологи-славісти: Є. Н. Носов, І. В. Дубов, Є. А. Рябінін, К. М. Плоткін та інші, які спрямували свої сили на публікацію і статистичну обробку речових комплексів (скандинавської типологічної

приналежності артефактів і ознак ритуалу як гібридних, так і місцевих), на датування і розробку їх хронології, на етносоціальну атрибуцію серій у великих ранньгородських і дружинних центрах, що відповідало стратегії, виробленій під час засідань Проблемного семінару [4, с. 9].

Вчені В. А. Булкін та Г. С. Лебедев в своїй роботі «Гнездово и Бирка» зробили співставлення двох центрів в контексті загальнопівнічного і давньоруського урбанізму, що внесло нові уявлення про процес формування міст на Русі — вперше за багато років було заявлено про значну роль міжнародної торгівлі у цьому процесі, було виділено в Східній Європі особливий тип торгово-ремісничих передміських поселень (аналогічних північноєвропейським вікам), а процес становлення міст на Русі, що знаходились на великих міжнародних шляхах, було співставлено і пов'язано з аналогічним процесом в Скандинавії. Автори статті тісно пов'язували виникнення перших міст з розселенням слов'ян, розглядаючи їх генезис як генезис економічних центрів, а рушійною силою в ньому визнавали зовнішню торгівлю, насамперед, східну, маючи на увазі вихід слов'ян на чорноморські, азовські та каспійські ринки. Але аварське нашествя викликало рух слов'ян у північному та північно-східному напрямках, і в VII–VIII ст. ми бачимо слов'янське суспільство на стадії розкладу племінних та родових союзів.

На нових місцях, зайнятих в процесі колонізації, слов'яни розселяються окремими дворами, спорідненість замінюється сусідством, починають складатись нові зв'язки, засновані на економічних інтересах. Торгівля стягувала відокремлені двори в сільські торгові одиниці (погости), а потім — у великі торгові міста з тяжіючими до них областями. Ці міста виникли у VIII ст. як збірні місця тор-

гівлі, пункти складування і відправки руського вивозу, були посередниками між міською округою і приморськими ринками. В IX ст. міста оточуються укріпленнями, в них концентрується військова сила спільноти, однією з основних цілей якої була охорона торгівельних шляхів, закріплюються тяжіючи до міста території. Саме в цей час перетворення міст в політичні центри на торгових шляхах Східної Європи з'являються нормани. Їх присутність починає відчуватись з першої половини IX ст., а в подальшому їх приток посилюється — вони активно включаються в процес формування нових правлячих соціальних груп Русі, яких автори називають «торгово-військовою аристократією». Місцями норманський елемент в складі правлячого класу переважав, а місто з областю отримували характер варязького володіння [3, с. 11–15].

Висновок сьогодення, що на Русі VIII–X ст., як і в деяких країнах Балтії, існував особливий тип торгово-ремісничих поселень, які виникають завдяки активній участі в міжнародній торгівлі, контролю над важливими торгівельними шляхами, розвиненому ремеслу, обслуговуванню нової соціальної (військово-дружинної) верстви суспільства, розглядається як достовірний факт. Подібний шлях формування перших міст на Русі не є загальним і єдиним, але основний, насамперед, для деяких центрів півночі Русі.

Отже, в більш як двохсотлітньому протистоянні «норманізм — антинорманізм» потроху відкралась раніше невідома грань історичної реальності тисячолітньої давності: мультикультурна і поліетнічна «Балтійська цивілізація раннього середньовіччя» завершила формування Європи кінця «темних» віків, а її основною частиною і визначним компонентом була Верхня Русь або «Русь Рюрика» [1]. Побудова цієї концепції тісно перекликається і зі схемою

В. О. Ключевського, тож бачимо, що основні ідеї вітчизняної ліберальної історіографії початку ХХ ст. були близькими до істини та підтвердились археологічними фактами.

У 1975–80 рр. розроблена концепція особливої північноєвропейської поліетнічної та мультикультурної спільноти — «Балтійської цивілізації раннього середньовіччя». Виключаючи жорстку альтернативність норманізму-антинорманізму попередніх десятиліть, вона відкрила нові дослідницькі горизонти і можливості, зберігши своє значення і на початку нинішнього тисячоліття.

Вперше була збудована чітка і послідовна ієрархія рівнів взаємодії культур, від матеріально-ціннісного до ідейно-ментального. Саме останній стає сьогодні об'єктом продуктивних досліджень та інтерпретацій Т. М. Джаксон, В. Я. Петрухіна, Д. О. Мачинського, які значно розширюють коло джерел, додаючи до археологічних й інші: від ісландських саг до візантійської політичної енциклопедії Костянтина Порфирогеніта.

Всі встановлені факти, з урахуванням найновіших спостережень і досліджень істориків і філологів, складають нову базу для вирішення ключових проблем руської історії. Варязьке питання в нових концепціях має вирішуватись на основі аналізу фактичного матеріалу, а не заданих ідеологічних конструкцій. Що ж стосується понять «норманізм» та «антинорманізм», то, прагнучи уникати непорозумінь чи двозначності, треба їх обминати тому, що вони не відносяться до академічної науки.

1. Джаксон Т. Н. Варяжский вопрос / Татьяна Николаевна Джаксон [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.istrodina.com/jakson.htm>
2. Лебедев Г. С. Варангика проблемного семинара Л. С. Клейна / Г. С. Лебедев // Неславянское в славянском мире. — 1998. — № 5. — С. 6–15.

3. Лебедев Г. С. Бирка и Гнездово / Г. С. Лебедев, В. А. Булкин // Неславянское в славянском мире. — 1997. — № 11. — С. 11–17.
4. Носов Е. Н. Современные данные по варяжской проблеме на фоне традиций русской историографии / Е. Н. Носов // Неславянское в славянском мире. — 1999. — № 5. — С. 7–18.

Фіхтер Л. В.

Практичні засади вирішення проблеми взаємодії освітніх та музейних установ Одещини

Реалізація головної мети освіти і виховання шкільної та студентської молоді, як у світі, так і в Україні, — це набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування надбань українського народу та культур минулого. Культура будь-якого історичного періоду завжди одночасно включає спадщину — сукупність зв'язків, відносин, результатів матеріального та духовного досвіду минулих епох — та творить її.

Значення культурних надбань важливе не лише для формування у молоді самосвідомості, а й для використання кращих історичних традицій в практиці сьогодення, коли відбувається зростання інтересу до власної історії, витоків національної культури. Проблема оновлення змісту освіти, її модернізація та застосування музейних закладів набуває особливої актуальності.

На наш погляд, самим влучним визначенням музейної педагогіки є таке: «Музейна педагогіка — галузь діяльності, що здійснює передачу культурного досвіду на основі міждисциплінарного та поліхудожнього підходу через педагогічний процес в умовах музейного середовища» [5]. Саме таке визначення актуалізує та ставить на перший план питання взаємодії освітніх та музейних закладів.